

University of Groningen

Boekbespreking van Rudiger Safranski : Het Kwaad of het drama van de vrijheid
van der Dennen, J.M.G.

Published in:
Transaktie

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Final author's version (accepted by publisher, after peer review)

Publication date:
1998

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):
van der Dennen, J. M. G. (1998). Boekbespreking van Rudiger Safranski : Het Kwaad of het drama van de vrijheid. *Transaktie*, 3, 421 - 423.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

University of Groningen

Boek bespreking

Dennen, J.M.G. van der

Published in:
Default journal

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
2005

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):
Dennen, J. M. G. V. D. (2005). Boek bespreking: Rüdiger Safranski. *Default journal*.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

BOEKBESPREKING

Rüdiger Safranski: *Het Kwaad of het drama van de vrijheid*. Amsterdam: Uitgeverij Atlas, 1998 (vertaling door Mark Wildschut van *Das Böse oder das Drama der Freiheit*, 1997). 279 pag., ISBN 90 254 2088 5.

door Johan M.G. van der Dennen

Zelden heeft een zo veelbelovend boek mij zo verschrikkelijk teleurgesteld. Al enkele jaren ben ik bezig de imposante literatuur op het gebied van genocides, massacres, *gross human rights violations*, *war atrocities*, en *ethnic cleansing* enigszins te ordenen en samen te vatten. Niet alleen de conceptuele en definitorische problemen (voor de juridische aspecten acht ik mezelf niet competent), en de vele classificaties, typologieën en taxonomieën, maar vooral en *a fortiori* de theorieën over, en verklaringen van, deze gruwelijke menselijke gedragingen. Een begrip dat in deze literatuur telkens weer opduikt is ‘het Kwaad’ (*Evil, das Böse, le mal*), vaak opzettelijke met een hoofdletter geschreven.

De aankondiging van Safranski’s boek, samen met een interview, in de Volkskrant en een publicatie in ‘De Gids’ (195, 5, mei 1996), getiteld “Destructie en lust. Over de terugkeer van het kwaad” (waarin de intrigerende observatie staat dat beschavingen pogingen zijn het kwaad te domesticeren), hadden mijn verwachting hoog, helaas te hoog, opgeschroefd.

Zoals een boekbespreking betaamt zal ik proberen de inhoud van het boek in het kort te bespreken en de voornaamste thematiek samen te vatten. *Het Kwaad* bevat zeventien hoofdstukken die allemaal omschrijvende titels hebben zoals “Eerste hoofdstuk: De oorsprong en de catastrofe. Hesiodus: het inferno van de goden. De bijbelse zondeval en de geboorte van de vrijheid. De genealogie van de verloocheningen. Kaïn en Abel. De carrière van de duivel. De verdrijving uit het paradijs en de vlucht in de beschaving. Noach. Ook God leert met het kwaad te leven”. Er is tevens een, uiterst summiere, bibliografie.

Aan de orde komen filosofen als (in alfabetische volgorde) Augustinus, Epicurus, Gehlen, Hegel, Hobbes, Kant, Leibniz, Marx, Nietzsche, Plato, Plessner, Rousseau, Scheler, Schelling, Schopenhauer, en Socrates. Uitstapjes naar de wereldliteratuur bestrijken (ook in alfabetische volgorde) Bataille, Beaudelaire, Camus, Conrad, Flaubert, Goethe, Hesiodus, Hoffmann, Kafka, Mulisch, Nooteboom, de Sade, Sartre, en Voltaire. De enige theoretici en/of empirische wetenschappers (al valt hier heel wat op af te dingen) die in het boek figureren zijn Freud, Girard, Carl Schmitt, en Weber (enkele andere worden soms terloops genoemd).

De bovenstaande gortdroge opsomming geeft al gedeeltelijk aan wat er, voor mij althans, zo teleurstellend is aan het boek. Safranski is een filosoof, en dat zal de lezer weten ook: het wordt hem ingepeperd, ingebrand, ingeëst. Het boek is een tamelijk traditionele filosofische exercitie, een compilatie van uitspraken en min of meer coherente denksystemen van andere filosofen, enkele literati, en een paar verdwaalde ‘wetenschappers’. Het is een autistisch universum, waarin traditiegetrouw filosofen schrijven over en voor vakgenoten; het enige positieve wat ik hierbij moet aantekenen is dat Safranski een lucide en leesbare stijl hanteert, verre van de hermetische, esoterische, obscurantistische, quasi-diepzinnige of verbeterde monomane schrijfrant die de meeste wijsgeren zo onverteerbaar maakt. Het is, kortom, een filosofisch onderonsje — maar wel leesbaar.

Wat de thematiek van het boek is, is niet eenvoudig uit te leggen. Tenminste 90 tot 95% van de inhoud van Safranski's boek heeft, direkt of indirekt, weinig of niets met 'het Kwaad' te maken, al is het natuurlijk nooit weg om te weten waar Goethe's "Faust" ook al weer over ging, of wat Plato, Epicurus of Leibniz ook al weer te zeggen hadden. Hoofdstuk 15, vrijwel geheel gewijd aan de 'demonische figuur' Hitler, is ronduit subliem — maar dit is dan ook een historische en psychologische reconstructie en niet zozeer een *freischwebend* wijsgerig essay. De enkele keer dat Safranski zich waagt op het terrein van de wetenschap is het meteen een drama van kosmische proporties: "Hoe behulpzaam de moderne natuurwetenschappen ook zijn, ze openen toch ook een panorama van verschrikking: de genen zijn gruwelijke egoïsten, ze willen alleen hun erfelijke informatie doorgeven, koste wat het kost. In het dierenrijk heeft men moord en doodslag ontdekt. Troepen apen voeren regelrechte oorlogen tegen elkaar. Bij de leeuwen richten nieuwe leiders van een troep onder de welpen een bloedbad aan, mierenvolken roeien elkaar wederzijds uit" (p. 267).

Safranski hangt wel heel sterk een soort mensbeeld aan dat ik maar, bij gebrek aan beter, de "impliciete uitzonderingspositie van de mens" zal noemen. Het impliceert een rigoureuze tweedeling van 'de mens, het geriskeerde wezen' enerzijds en 'de rest van de natuur' anderzijds ("Hij [de mens] is boven alles verheven, maar onaf uit de handen van de Schepper gekomen; hij moet zelf nog scheppend de hand aan zichzelf leggen" heet het bijvoorbeeld op pag. 27).

Safranski lijkt zijn filosofische bronnen zelfs geselecteerd te hebben in zoverre ze dit 'excentrische' mensbeeld aanhangen.

Bij Freud wordt niet doorgevraagd (bijv. waarom zou een organisme überhaupt een doodsdrijf ontwikkelen, wat is de evolutionaire logica?); bij Girard wordt nergens duidelijk dat zijn theoretische mijmeringen door weinig wetenschappers worden aangehangen (de Freud van de doodsdrijf en de Girard van de zondebok zijn, wetenschappelijk gezien, randfiguren); bij de verhandeling over het dualistische manicheïsme wordt niet verwezen naar de, inmiddels omvangrijke, empirische en sociaal-psychologische literatuur op het gebied van etnocentrisme en xenofobie, ingroup/outgroup differentiatie en de tweedeling van het morele universum ("Wij zijn goed; zij zijn slecht") die daarmee gepaard gaat.

Naarmate het boek vorderde werd dit mankement steeds duidelijker en steeds pijnlijker: Safranski lijkt absoluut niet op de hoogte van het feit dat er een aanzienlijke hoeveelheid theoretische en empirische literatuur over 'het Kwaad' bestaat, van (sociaal-) psychologische, sociologische, historische, ethologische en sociobiologische, etnologische en antropologische signatuur. Nergens blijkt dat Safranski deze literatuur kent, of, als hij die al kent, relevant acht voor zijn 'verklaring' van 'het Kwaad'. Safranski's verklaring van 'het Kwaad' is namelijk in de ondertitel van zijn boek al gegeven: de mogelijkheid van het kwaad is de prijs voor de vrijheid.

Wie werkelijk geïnteresseerd is in 'het Kwaad' kan toch beter terecht bij de empirische wetenschap, bij auteurs als Andreopoulos, Bauer, Bauman, Baumeister, Browning, Bychowski, Carlton, Chalk & Jonassohn, Charny, Chiot, Chorover, Cohn, Conquest, Dadrian, Dawidowicz, Diamond, Dimsdale, Dobkowski & Wallimann, DuPreez, Falk Kolko & Lifton, Fein, Friedlander, Fromm, Harff & Gurr, Hilberg, Hirsch, Hirschfeld, Horowitz, Hovannisian, Jongman, Katz, Keeley, Kelman & Hamilton, Kressel, Kuper, Levin, Lifton, Ludwig, Markusen & Kopf, Mazian, Melson, Parkin, Payne, Peck, Renwick Monroe, Ridley, Rummel, Sabini & Silver, Sanford & Comstock, Savon, Staub, Stohl & Lopez, Strozier &

Flynn, Ternon, Thompson & Quets, Uekert, Van der Pool & Shlapentokh, Volkan Julius & Montville, Watson, Wrangham & Peterson, and Wright, om er slechts enkele te noemen uit een steeds uitgebreider en verfijnder gebied van onderzoek en theorievorming.

Literatuur

Andreopoulos, G.J. (Ed.) (1994) *Genocide: Conceptual and Historical Dimensions*. Philadelphia: Univ. of Pennsylvania Press.

Bauer, Y. (1978) *The Holocaust in Historical Perspective*. Seattle: Univ. Washington Press.

Bauman, Z. (1991) *Modernity and the Holocaust*. Oxford: Polity Press.

Baumeister, R.F. (1996) *Evil: Inside Human Cruelty and Violence*. New York: Freeman.

Browning, C.R. (1978) *The Final Solution and the German Foreign Office*. New York: Holmes & Meier.

Browning, C.R. (1991) *Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland*, New York: Harper & Collins.

Browning, C.R. (1993) *The Path to Genocide: Essays on Launching the Final Solution*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.

Bychowski, G. (1968) *Evil in Man: The Anatomy of Hate and Violence*. New York: Grune & Stratton.

Carlton, E. (1994) *Massacres: An Historical Perspective*. Aldershot: Scolar Press.

Chalk, F. & K. Jonassohn (1990) *The History and Sociology of Genocide: Analyses and Case Studies*. New Haven: Yale Univ. Press.

Charny, I.W. (1978) *Genocide: The Human Cancer*. Boulder: Westview Press.

Charny, I.W. (1982) *How Can We Commit The Unthinkable: Genocide, The Human Cancer*, Boulder: Westview Press.

Charny, I.W. (Ed.) (1984) *Toward the Understanding and Prevention of Genocide*, Boulder: Westview Press

Charny, I.W. (Ed.) (1994a) *The Widening Circle of Genocide*. New Brunswick NJ: Transaction Books.

Charny, I.W.; W. Parsons & S. Totten (1994/1995) *Genocide in the Twentieth Century: Critical Essays and First-Person Accounts*. New York: Garland Publ.

Chiot, D. (1994) *Modern Tyrants: The Power and Prevalence of Evil in Our Age*. New York: Free Press.

- Chorover, S.L. (1979) *From Genesis to Genocide: The Meaning of Human Nature and the Power of Behavior Control*. Cambridge MA: MIT Press.
- Cohn, N.R.C. (1967) *Warrant for Genocide: The Myth of the Jewish World-conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion*. New York: Harper & Row.
- Cohn, N.R.C. (1970) *The Pursuit of the Millennium*. New York: Oxford Univ. Press.
- Cohn, N.R.C. (1977) *Europe's Inner Demons*. New York: Meridian.
- Conquest, R. (1968) *The Great Terror: Stalin's Purge of the Thirties*. London: Macmillan.
- Dadrian, V.N. (1995) *The History of the Armenian Genocide: Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus*. Providence: Berghahn Books.
- Dawidowicz, L.S. (1975) *The War Against the Jews, 1933-1945*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Diamond, J. (1992) *The Rise and Fall of the Third Chimpanzee: Evolution and Human Life*. London: Hutchinson.
- Dimsdale, J. (Ed.) (1980) *Survivors, Victims and Perpetrators: Essays on the Nazi Holocaust*, Washington DC: Hemisphere.
- Dobkowski, M.N. & I. Wallimann (Eds.) (1992) *Genocide in Our Time: An Annotated Bibliography with Analytical Introductions*. Ann Arbor: Pierian Press.
- DuPreez, P. (1994) *Genocide: The Psychology of Mass Murder*, London: Boyars/ Bowerdean.
- Falk, R.A.; G. Kolko & R.J. Lifton (Eds.) (1971) *Crimes of War*. New York: Random House.
- Fein, H. (1979) *Accounting for Genocide: National Responses and Jewish Victimization during the Holocaust*. New York: Free Press.
- Fein, H. (1990) "Genocide: A sociological perspective". *Current Sociology*, 38, 1, (whole issue).
- Fein, H. (1991/1992) *Genocide Watch*. New Haven: Yale Univ. Press.
- Friedlander, H. (1995) *The Origins of Nazi Genocide: From Euthanasia to the Final Solution*. Chapel Hill: Univ. of North Carolina Press.
- Friedlander, H. & S. Milton (1980/1981) *The Holocaust: Ideology, Bureaucracy and Genocide*. New York: Kraus.
- Fromm, E. (1964) *The Heart of Man: Its Genius for Good and Evil*. New York: Harper & Row.
- Fromm, E. ([1941] 1965) *Escape from Freedom*. New York: Avon Books.
- Fromm, E. (1974) *The Anatomy of Human Destructiveness*. New York: Holt, Rinehart &

Winston.

Harff, B. & T.R. Gurr (1988) "Toward empirical theory of genocides and politicides: identification and measurement of cases since 1945". *International Studies Quarterly*, 37, 3, pp. 359-75.

Harff, B. & T.R. Gurr (1996) "Victims of the state: genocide, politicides, and group repression from 1945 to 1995". In: Jongman (Ed.), pp. 33-58.

Hilberg, R. (1961/1967/1985) *The Destruction of the European Jews*, Chicago: Quadrangle Books.

Hilberg, R. (1992) *Perpetrators, Victims, Bystanders. The Jewish Catastrophe 1933- 1945*. New York: Harper Collins.

Hirsch, H. (1995) *Genocide and the Politics of Memory: Studying Death to Preserve Life*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Hirschfeld G. (Ed.) (1986) *The Policies of Genocide: Jews and Soviet Prisoners of War in Nazi Germany*. London: Allen & Unwin.

Horowitz, D. (1980/1982) *Taking Lives: Genocide and State Power*, New Brunswick: Transaction Books.

Horowitz, D. (1985) *Ethnic Groups in Conflict*, Berkeley: Univ. of California Press.

Horowitz, I.L. (1977) *Genocide: State Power and Mass Murder*. New Brunswick, N.J.: Transaction Books.

Hovannisian, R.G. (1992a) *The Armenian Genocide: History, Politics, Ethics*. Basingstoke: Macmillan.

Jongman, A.J. (Ed.) (1996) *Contemporary Genocides: Causes, Cases, Consequences*, Leiden: PIOOM.

Katz, S.T. (1994) *The Holocaust in Historical Context. Vol. I: The Holocaust and Mass Death Before the Modern Age*. New York: Oxford University Press.

Keeley, L.H. (1996) *War Before Civilization: The Myth of the Peaceful Savage*. New York: Oxford Univ. Press.

Kelman, H.C. & V.L. Hamilton (1989) *Crimes of Obedience: Toward a Social Psychology of Authority and Responsibility*. New Haven: Yale University Press.

Kressel, N.J. (1996) *Mass Hate: The Global Rise of Genocide and Terror*. New York: Plenum Press.

Kuper, L. (1981) *Genocide: Its Political Use in the Twentieth Century*. New Haven: Yale University Press

- Kuper, L. (1985) *The Prevention of Genocide*. New Haven: Yale Univ. Press.
- Levin, N. (1973) *The Holocaust: The Destruction of European Jewry, 1933-1945*, New York: Schocken Books.
- Lifton, R.J. (1986) *The Nazi Doctors: Medical Killings and the Psychology of Genocide*, New York: Basic Books.
- Lifton, R.J. & E. Markusen (1990) *The Genocidal Mentality: Nazi Holocaust and Nuclear Threat*. New York: Basic Books.
- Ludwig, G. (1951) *Massenmorde im Weltgeschehen; Bilanz zweier Jahrtausende*, Stuttgart: Friedrich Vorwerk Verlag.
- Markusen, E. & D. Kopf (1995) *The Holocaust and Strategic Bombing: Genocide and Total War in the 20th Century*. Boulder CO: Westview Press.
- Mazian, F. (1990) *Why Genocide? The Armenian and Jewish Experiences in Perspective*. Ames: Iowa State Univ. Press.
- Melson, R. (1993) *Revolution and Genocide: On the Origins of the Armenian Genocide and the Holocaust*. Chicago: Univ. Chicago Press.
- Parkin, D. (1985) *The Anthropology of Evil*. Oxford: Blackwell.
- Payne, R.P.S. (1973) *Massacre: The Tragedy at Bangla Desh and the Phenomenon of Mass Slaughter throughout History*. New York: Macmillan.
- Peck, M.S. (1983) *People of the Lie: The Hope of Healing Human Evil*. New York: Simon & Schuster.
- Renwick Monroe, K. (1995) "Review essay: the psychology of genocide". *Ethics & International Affairs*, 6, pp. 215-39.
- Ridley, M. (1996) *The Origins of Virtue*. Harmondsworth: Penguin.
- Rummel R.J. (1991b) *Democide: Nazi Genocide and Mass Murder*, New Brunswick: Transaction.
- Rummel R.J. (1994b) *Death by Government*. New Brunswick: Transaction.
- Rummel R.J. (1994c) "Democides in authoritarian states: Mortocracies and megamurderers" in: Charny (Ed.) *The Widening Circle of Genocide*. New Brunswick: Transaction.
- Rummel, R.J. (1995a) *Statistics of Democide: Estimates, Sources, and Calculations on 20th Century Genocide and Mass Murder*. New Brunswick: Transaction.
- Rummel, R.J. (1995b) "Democracy, power, genocide and mass murder" *Journal of Conflict Resolution*, 39, 1, pp. 3-26.

Rummel, R.J. (1996) "The Holocaust in comparative and historical perspective". In: Jongman (Ed.), pp. 17-32.

Sabini, J.P. & M. Silver (1980) "Destroying the innocent with a clear conscience: A sociopsychology of the Holocaust". In: Dimsdale (Ed.), pp. 329-58.

Sabini, J.P. & M. Silver (1982) *Moralities of Everyday Life*. New York: Oxford Univ. Press.

Sabini, J.P.; M. Silver; R.J. Lifton; H.C. Kelman; V.L. Hamilton & J.K. Fairbank (1993) "Political psychology of destructive obedience and genocide". In: N.J. Kressel (Ed.) *Political Psychology: Classic and Contemporary Readings*, New York: Paragon House Publishers, pp. 185-245.

Sanford, N. & C. Comstock (Eds.) (1971/1973) *Sanctions for Evil: Sources of Social Destructiveness*, San Francisco: Jossey-Bass.

Savon, H. (1972) *Du cannibalisme au génocide*. Paris: Librairie Hachette.

Staub, E. (1989) *The Roots of Evil: The Psychological and Cultural Origins of Genocide and Other Forms of Group Violence*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.

Stohl, M. & G. Lopez (Eds.) (1986) *Government Violence and Repression: An Agenda for Research*, Westport: Greenwood Press.

Strozier, C.B. & M. Flynn (Eds.) (1996) *Genocide, War, and Human Survival*, Lanham, MD: Rowman & Littlefield.

Ternon, Y. (1995) *L'état criminel: les génocides aux XXe siècle*. Paris: éditions du Seuil.

Thompson, J.L. & G.A. Quets (1987) *Redefining the Moral Order: Towards a Normative Theory of Genocide*. New York: Columbia Univ. (mimeo).

Uekert, B.K. (1995) *Rivers of Blood: A Comparative Study of Government Massacres*. New York: Praeger.

Van der Pool, C. & V. Shlapentokh (Eds.) (1991) *State-Organized Terror: Violent Repression*, New York: Praeger.

Volkan, V.D.; D.A. Julius & J.V. Montville (Eds.) (1990/1991) *The Psychodynamics of International Relationships*, 2 Vols., Lexington: Lexington Books.

Wallimann, I. & N. Dobkowski (Eds.) (1987) *Genocide and the Modern Age: Etiology and Case Studies of Mass Death*. New York: Greenwood Press.

Watson, L. (1995) *Dark Nature: A Natural History of Evil*. London: Hodder & Stoughton.

Wrangham, R.W. & D. Peterson (1996) *Demonic Males: Apes and the Origins of Human Violence*. Boston: Houghton Mifflin.

Wright, R. (1995) *The Moral Animal: Why We Are the Way We Are; The New Science of*

Evolutionary Psychology. Boston: Little Brown.